УДК: 159.938

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Ольга Корніяка
(Київ, Україна)

У статті подано результати емпіричного дослідження особливостей професійного самоздійснення викладачів вищої школи залежно від віку.

Ключові слова: *професійне самоздійснення, ознаки (показники, складові) професійного самоздійснення, професійна ефективність, професіоналізм.*

В статье представлены результаты эмпирического исследования особенностей профессионального самоосуществления преподавателей высшей школы в зависимости от возраста.

Ключевые слова: *профессиональное самоосуществление, признаки (показатели, составляющие) профессионального самоосуществления, профессиональная эффективность, профессионализм.*

The article presents the results of the empirical study of professional self-fulfilment features of high school lecturers by their ages.

Key words: *professional self-fulfilment, features (indexes, attributes) of professional self-fulfilment, professional efficiency, professionalism.*

Постановка проблеми. В життєдіяльності людини в суспільстві провідну роль відіграє професійна діяльність, створюючи умови для її становлення як суб'єкта праці, самореалізації і, зрештою, самоздійснення як процесу і результату досягнення життєвих цілей. У зв'язку з цим актуальним є дослідження особливостей взаємозв'язку способів самореалізації, самоздійснення в діяльності з різними типами професій, узгодження вимог професії з віком, особистісними й індивідуально-психологічними характеристиками людини. В умовах нинішніх інтенсивних соціально-економічних змін посилюється потреба в емпіричному вивченні психологічних особливостей професійного самоздійснення фахівця – зокрема,

викладача вищої школи як представника соціономічних професій і як одну з ключових постатей у фаховій підготовці і забезпеченні соціального та професійного сходження майбутніх фахівців.

Метою дослідження є психологічний аналіз результатів вивчення особливостей професійного самоздійснення викладачів вищої школи залежно від віку.

Виклад теоретичного підґрунтя. Як показало дослідження, найчастіше самоздійснення розглядається або як *процес* постійного самозростання, або як *результат* саморозкриття особистості в життєдіяльності, досягнення життєвих цілей, можливість реалізації проекту життя [2; 4]. Повнота самоздійснення залежить, на думку А.В. Брушлінського (1999) від здатності людини ставити такі цілі, які найбільш адекватні її внутрішній сутності. Вираженням самоздійснення є, за Е.В. Галажинським (2002), цілісність людини.

В контексті розробленої В.Д. Шадріковим (1982) концепції системогенезу професійної діяльності професійне сходження суб'єкта діяльності виступає не як одномоментний акт, а як процес розвитку кожної із складових, підпорядкований розвитку системи в цілому. Звідси можемо припустити, що професійне самоздійснення скоріше процес досягнення, ніж наслідок вершинних досягнень у професії.

Професійне самоздійснення неможливе без особистісного самоздійснення індивіда. Адже його особистість, за К. Вітакер (1998), – це інструмент професії. Входження людини у світ професій надає її життю особистісного смислу, дає змогу реалізувати у діяльності саму себе. Впродовж процесу професійного самоздійснення змінюються життєві та професійні плани, відбувається зміна соціальної ситуації розвитку, провідної діяльності, перебудова структури особистості.

Тим часом рух особистості в професійному просторі й досягнення нею вершин професійного самоздійснення визначається, на думку Е.Ф. Зеєра і Е.Е. Симанюк, трьома смислоутворюючими факторами: вікові психологічні зміни, що зумовлюють періодизацію розвитку особистості; розвиток і перетворення провідної діяльності (спочатку навчально-професійна, потім професійно-освітня і, нарешті, професійна, що різняться за своїм характером); безперервна професійна освіта людини [1]. Успішність життєдіяльності соціальних

суб'єктів безпосередньо пов'язана з потребою в їх постійному особистісному та професійному зростанні й у самоздійсненні як процесові і результату досягнення життєвих цілей.

Професійне самоздійснення, на думку О.М. Кокуна, виступає як одна з найважливіших форм життєвого самоздійснення, що характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця в обраній професії, розвитком його здібностей, взаємопоєднанням із професією, «повсякчасною затребуваністю» його професійної кваліфікації, широким використанням його професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями тощо [3].

Звідси *професійне самоздійснення викладача вищої школи* розуміється нами як постійна самоосвіта, безперервний розвиток для досягнення майстерності, професіоналізму, *професійної досконалості*; якомога повніше розкриття своїх потенційних можливостей в науково-педагогічній діяльності, цілеспрямована і насичена творчістю самореалізація в комунікативного типу професії для забезпечення *соціально значущого ефекту*.

Професійна діяльність фахівця науково-педагогічного профілю має складний характер і охоплює низку діяльностей: педагогічну, когнітивну, комунікативну, наукову, методичну тощо. Вона супроводжується зазвичай професійним спілкуванням, яке зумовлене її цілями і забезпечує взаємодію її суб'єктів у процесі розв'язання науково-педагогічних завдань. Головний мотив цього фахівця – самореалізація у професії.

Крім того, кульмінаційні моменти у фахівців різних галузей професійної діяльності розміщуються, як з'ясувала М.А. Дмитрієва (1991) на підставі аналізу численних зарубіжних досліджень, між 20 і 45 роками. У свою чергу З.Ф. Єсарєва (1971), вивчаючи наукову продуктивність викладачів університету, встановила, що *перший пік* наукової продуктивності у викладачів усіх факультетів збігається з періодом зрілості (до 40 років), *другий пік* продуктивності спостерігається після 40 років, якщо ж викладач вирішує продовжувати наукову і педагогічну діяльність у пенсійному віці, то він переживає *третій пік* наукової продуктивності. Автор пояснила цей феномен збереженням інтелектуальних функцій викладачів похилого віку і тим, що їх життєва настанова концентрується на науковій та педагогічній діяльності, а сфера спілкування звужується здебільшого до наукового спілкування [5].

Емпіричне дослідження. У психологічному дослідженні взяв участь 71 респондент – викладачі кількох університетів України. Дослідження тривало протягом поточного року. У процесі дослідження ми вивчали специфіку характерних для професії викладача вищої школи ознак (проявів, способів, складових) професійного самоздійснення. З цією метою в дослідженні використано розроблений О.М. Кокуном (2012) «Опитувальник професійного самоздійснення», призначений для з'ясування загального рівня професійного самоздійснення фахівця і визначення ступеня вираження окремих його складових, а також чотири методики і чотири психодіагностичних тести. Проте у цій статті ми здійснимо аналіз лише тих результатів, які отримано на підставі названого опитувальника і методики «Мотивація вибору діяльності викладача» Є.П. Ільїна (2009), призначеної для встановлення мотиваційної структури педагогічної діяльності викладача.

Для порівняння рівня професійного самоздійснення фахівців науково-педагогічного профілю і його складових у віковому аспекті нами було сформовано дві групи: до 40 років та 41 рік і старші. При цьому ми враховували дані З.Ф. Єсарєвої щодо вікового розміщення вищеназваних піків науково-педагогічної продуктивності викладачів університету.

Застосування в дослідженні методики «Мотивація вибору діяльності викладача» Є.П. Ільїна дало змогу здійснити якісний аналіз викладачами вищої школи мотиваційної структури своєї педагогічної діяльності й встановити найбільш значущі причини вибору професії викладача. За ступенем значущості кожного мотиву, вираженої в балах, ми судили про те, якою мірою у викладача виражене педагогічне покликання й якою мірою у нього виражені супутні та другорядні інтереси. В результаті дослідження з'ясовано, що *педагогічне покликання* (усвідомлення корисності своєї діяльності, важливості навчання і виховання молоді, бажання передати свої знання і досвід, прагнення до самовираження, до творчої роботи тощо) мають 49 % опитаних; *супутніми мотивами* (бажанням перебувати в середовищі інтелектуалів, освічених людей, займатися і науковою роботою, отримати вчений ступінь, звання тощо) керуються в діяльності 28 % досліджуваних і для 23 % з них характерні *другорядні мотиви* (можливість задовольнити своє прагнення до влади, мати тривалу відпустку, змушені займатися цією діяльністю під впливом обставин тощо). Крім того, у досліджуваних показник «мотивація вибору діяльності

викладача» має статистично значущу позитивну кореляцію (згідно зі Спірменом) з комунікативною компетентністю (0,313 при $p \leq 0,01$) і показником самоактуалізації особистості (0,240 при $p \leq 0,01$).

Таблиця 1

Порівняння ефективності професійного самоздійснення викладачів віком до 40 років (n = 28) та після 40 років і старших (n = 43) за показниками «Опитувальника професійного самоздійснення»

№	Показники	Вікова група (роки)	M	T	P ≤
1	Загальний рівень професійного самоздійснення фахівця	≥40	78,64	– 2,19	0,05
		≤41	84,77		
2	Рівень внутрішньопрофесійного самоздійснення	≥40	40,86	– 2,19	0,05
		≤41	44,23		
3	Рівень зовнішньопрофесійного самоздійснення	≥40	37,71	– 1,87	0,01
		≤41	40,53		
4	Потреба у професійному вдосконаленні	≥40	9,14	– 0,29	–
		≤41	9,26		
5	Наявність проекту власного професійного розвитку	≥40	8,36	– 0,56	–
		≤41	8,63		
6	Переважаюче задоволення власними професійними досягненнями	≥40	7,64	– 2,36	0,05
		≤41	8,81		
7	Постійна постановка нових професійних цілей	≥40	8,39	– 1,38	–
		≤41	8,98		
8	Формування власного "життєво-професійного простору"	≥40	7,32	– 2,96	0,001
		≤41	8,56		
9	Досягнення поставлених професійних цілей	≥40	7,64	– 1,15	–
		≤41	8,07		
10	Визнання досягнень фахівця професійним співтовариством	≥40	6,68	– 2,78	0,01
		≤41	7,86		
11	Використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями	≥40	7,36	– 1,46	–
		≤41	8,02		
12	Розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії	≥40	8,54	0,75	–
		≤41	8,21		
13	Вияв високого рівня творчості у професійній діяльності	≥40	7,32	– 2,95	0,01
		≤41	8,37		

Примітки: Внутрішньопрофесійні показники: №№ 4 – 8; зовнішньопрофесійні показники: №№ 9 – 13; M – середньогруповий показник; T – t-критерій Стьюдента; P – рівень значущості: від 0,05 до 0,001.

Тим часом професійне самоздійснення, за даними О.М. Кокуна, може відбуватися у двох загальних формах: *зовнішньопрофесійне* (досягнення значущих здобутків у різних аспектах професійної діяльності) і *внутрішньопрофесійне* (професійне самовдосконалення, спрямоване на підвищення професійної компетентності та розвиток професійно важливих якостей) *самоздійснення* [3]. Дослідник виділив десять ознак (показників) професійного самоздійснення (див.: табл.1).

Як показало дослідження, піддані психодіагностичному обстеженню фахівці характеризуються здебільшого *середнім* і − майже половина опитаних − *вищим від середнього загальним рівнем професійного самоздійснення*: відповідно 38% і 49%, у тому числі такими його формами, як внутрішньо-професійне (40% і 49%) та зовнішньопрофесійне (44% і 46%) самоздійснення. У цих фахівців розвиток внутрішньопрофесійного самоздійснення переважає певною мірою розвиток зовнішньопрофесійного самоздійснення.

З таблиці 1 видно, що має місце істотне підвищення загального рівня професійного самоздійснення та окремих його складових ($p \leq 0,05 - 0,001$) у цих фахівців у міру дорослішання − 40 років і старші, що зумовлюється набуттям ними професійного досвіду, досягненням професійної зрілості й наявністю психологічної готовності до нових професійних звершень. Стосовно внутрішньопрофесійного і зовнішньопрофесійного самоздійснення, що є його формами, так само зафіксовано статистично значуще ($p \leq 0,05 - 0,001$) зростання їх рівня у викладачів вищої школи після 40 років.

Разом з тим з виділених у дослідженні 10-ти ознак професійного самоздійснення у цих фахівців після досягнення ними 40 років зафіксовано підвищення ступеня їх вираження лише стосовно 4-х ознак: «переважаюче задоволення власними професійними досягненнями» і «формування власного «життєво-професійного простору» (внутрішньопрофесійне самоздійснення); «визнання досягнень фахівця професійним співтовариством» і «вияв високого рівня творчості у професійній діяльності» (зовнішньопрофесійне самоздійснення). Решта п’ять ознак професійного самоздійснення: «потреба у професійному вдосконаленні», «наявність проекту власного професійного розвитку», «постійна постановка нових професійних цілей»,

«досягнення поставлених професійних цілей», «використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями» – зростають з віком неістотно, а така ознака, як «розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії», навіть сповільнює свій розвиток.

До того у дослідженні зафіксовано високий позитивний кореляційний зв'язок усіх складових професійного самоздійснення з рівнями внутрішньо- і зовнішньопрофесійного самоздійснення, але найбільшою мірою деякі з цих ознак пов'язані із загальним рівнем самоздійснення: коефіцієнти кореляції (за Спірменом) – від 0,92 до 0,41 при $p \leq 0{,}01 - 0{,}001$. Відтак, всі використані у дослідженні характеристики визначають розвиток самоздійснення у професії викладачів вищої школи і навпаки. Крім того, майже однаковою мірою зумовлюють розвиток професійного самоздійснення внутрішньо- і зовнішньопрофесійна його форми. Найбільш виражена кореляція зафіксована щодо показника: «досягнення поставлених професійних цілей» (коефіцієнт кореляції 0,80 при $p \leq 0{,}01$), тобто він є, очевидно, найбільш значущим для процесу самоздійснення у професії.

У процесі психологічного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

• Професійне самоздійснення розглядаємо як безперервний процес цілеспрямованого професійного розвитку і як досягнення професійної досконалості, професіоналізму, забезпечення соціально значущого ефекту.

• У дослідженні встановлено мотиваційну структуру педагогічної діяльності викладачів вищої школи і з'ясовано найбільш значущі причини вибору професії кожним викладачем. У результаті 49% досліджуваних обрали фах, керуючись педагогічним покликанням, 28% і 23% з них спонукаються до науково-педагогічної діяльності відповідно супутніми і другорядними мотивами.

• Викладачі вищої школи мають здебільшого середній (38%) і – майже половина опитаних (49%) – вищий від середнього загальний рівень професійного самоздійснення: це так само стосується двох його форм – внутрішньо- і зовнішньопрофесійного самоздійснення.

• Встановлено істотне підвищення загального рівня професійного самоздійснення та окремих його складових

($p \leq 0{,}05 - 0{,}001$) у цих фахівців у міру дорослішання – 40 років і старші, що пов'язане з набуттям ними професійної зрілості, наявністю психологічної готовності до нових професійних звершень, появою нових професійних планів, а також з настанням у викладачів у цьому віці другого, а пізніше і третього, піка науково-педагогічної продуктивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э. Психология социальных деструкций: Учебн. пособие для вузов / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. – 240 с.
2. Клочко В.Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становлення ментального пространства личности (Введение в трансспективный анализ) / В.Е. Клочко. – Томск: Томский гос. ун-т, 2005. – 174 с.
3. Кокун О.М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології / О.М. Кокун // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 9. – С. 1 – 5.
4. Логинова И.О. Психология жизненного самоосуществления / И.О. Логинова. – М.: Изд-во СГУ, 2009. – 279 с.
5. Психологические основы профессиональной деятельности: хрестоматия / Сост. В.А. Бодров. – ПЕР СЭ; Логос, 2007. – 855 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Zeer Э.F. & Sыmanjuk Э.Э. (2005). Psyhologyja socyal'nыh destrukcyj: Uchebn. posobye dlja vuzov. M.: Akademycheskyj Proekt; Ekaterynburg: Delovaja knyga. 240 s.
2. Klochko V.E. (2005). Samoorganyzacyja v psyhologycheskyh systemah: problemы stanovlennja mental'nogo prostranstva lychnosty (Vvedenye v transspektyvnыj analyz). Tomsk: Tomskyj gos. un-t. 174 s.
3. Kokun O.M. (2013). Zhyttjeve ta profesijne samozdijsnennja jak predmet doslidzhennja suchasnoi' psyhologii'. *Praktychna psyhologija ta social'na robota*. № 9. S. 1-5.
4. Logynova Y.O. (2009). Psyhologyja zhyznennogo samoosushhestvlenyja. M.: Yzd-vo SGU. 279 s.
5. *Psyhologycheskye osnovы professyonal'noj dejatel'nosty: hrestomatyja* (2007). Sost. V.A. Bodrov. PER SЭ; Logos. 855 s.